

Ягодзінський С.М. Логіко-методологічні засади дослідження наукового дискурсу в інформаційному суспільстві // Науковий дискурс в умовах інформаційного суспільства: методологічний і соціокультурний аспекти. Дис.... канд.філос. наук: 09.00.02. – К., 2008.

Проведений вище аналіз літератури показав, що науковий дискурс займає центральне положення в соціальній системі інформаційного суспільства, а також є закономірним етапом розвитку науки. Тому при виборі адекватного методологічного органону спиратимемося як на класичні, так і на некласичні підходи, принципи й методи дослідження.

Перш за все відмітимо, що методологія вивчення феномена науки детально розроблена в працях вітчизняних та зарубіжних філософів. Свого часу Б.М. Кедров, П.В. Копнін, Г.І. Рузавін, В.С. Швирьов, В.І. Шинкарук, Г.П. Щедровицький та інші обґрунтували й широко представили різноманітні підходи до осмислення науки й наукової діяльності. Результати їх напрацювань і дотепер не втратили актуальності. Разом з тим, на думку сучасних методологів, зокрема І.С. Добронравової, Л.Г. Дротянко, В.С. Стьопіна, В.О. Лекторського, С.Б. Кримського, К. Поппера, П. Фейєрабенда, наука як феномен постмодерної культури не може претендувати на особливий статус. Вона співвідноситься з іншими формами освоєння дійсності, набуває соціокультурного характеру, допускає різні інтерпретації, узгоджує свої цілі з цінностями суспільства.

Як зазначає В.М. Розін, сьогодні існує криза методології, спровокована відривом її від філософії. Так, якщо остання орієнтується на вирішення вічних екзистенційних проблем і дилем, то „методологія – на розвиток діяльності, що переважно тлумачиться в технологічному аспекті” [153, с. 555]. Але при аналізі сутності наукового дискурсу поєднання філософської і загальнонаукової методології стає нагальним.

Відповідно до цього, змінюється арсенал та специфіка взаємозв'язку методів при розв'язанні завдань, що стосуються науки й наукового дискурсу. Через це, не ставлячи за мету розробити якісно нові методологічні підходи, в даному підрозділі спробуємо конкретизувати ту *систему методів, методологічних підходів і принципів*, залучення якої є найбільш ефективним при вивченні наукового дискурсу в умовах інформаційного суспільства. Тому будемо виходити з поліметодологічності, тобто, базуватися на принципах методологічного плюралізму, до якого свого часу закликав П. Фейєрабанд.

Враховуючи специфіку об'єкта і предмета дослідження, одним із базових методів має бути метод системності. Як найбільш універсальний, він забезпечує доповняльність різних підходів, дозволяє виокремити загальнофілософські, загальнонаукові й конкретнонаукові рівні досліджуваної проблеми, гарантуючи їх цілісність і структурність. Візьмемо на озброєння думку Л.О. Мікешіної, що саме системна методологічна парадигма, яка отримала нові імпульси в методології синергетики, є максимально адекватною при вивченні сучасної науки [143, с. 381]. У застосуванні до проблеми наукового дискурсу дані методи та методологічні підходи дозволяють тлумачити цей феномен як складну, самоорганізовану, цілісну, динамічну, історично змінну,

структуровану систему. Не менш важливим є те, що системний і синергетичний підходи усувають однозначні визначення й норми, які характерні для лінгвістичного та філософського структуралізму, що робить можливим розширення значення термінів „дискурс” і „науковий дискурс” та здійснення кореляції їх змісту зі змістом терміна „інформаційне суспільство”. Це завдання розв’язувалось вище.

Вказані методологічні засоби є плідними й для вирішення більш конкретних задач, що стоять перед даною роботою. Зокрема, вивчаючи сутність ігрового характеру наукової діяльності, ми звернемося до аналізу трансформацій структури мови науки, а, досліджуючи контроверзу „традиційне-інноваційне”, розглянемо її як елемент трансформацій культури. Внаслідок цього наука репрезентується як традиція культури, а науковий дискурс – як складова соціальної системи сучасного суспільства.

Окрім цього системний та синергетичний підходи дадуть змогу виявити взаємозв’язок наукового дискурсу в умовах інформаційного суспільства з політичною, економічною, виробничою, освітньою, моральною й іншими сферами життєдіяльності соціуму. Важливим у цьому контексті є залучення *методології міждисциплінарних досліджень*. Так, аналізуючи зміст терміна „науковий дискурс” автор спирається на роботи представників лінгвістики тексту, дискурс-аналізу, філософського структуралізму та постмодернізму, логіки, історії науки, наукознавства, когнітології. Зрозуміло, що порівняння різнорідних ідей, представлених у цих галузях пізнання, вимагає дотримання принципів герменевтики, доповняльності, когерентності, інтерпретації, відповідності.

Проте, не дивлячись на універсальність окреслених методологічних принципів, погодимося з думкою про те, що „використання системного підходу не є прямою дорогою до істинного знання; як методологічний прийом, системне бачення лише оптимізує пізнавальну діяльність,... але для отримання і обґрунтування достовірного знання необхідно застосовувати весь „арсенал” загальнометодологічних і спеціальних принципів та методів” [143, с. 386]. Враховуючи, що розвиток наукового дискурсу обумовлений як низкою внутрішніх (методологічних), так і зовнішніх (соціокультурних) чинників, вважаємо за доречне доповнити системний та синергетичний підходи методологією діалектики. Адже, як переконливо довели І.С. Добронравова, Л.Г. Дротянко, В.А. Рижко та інші, навіть у нерівноважних складних системах принципи й закони діалектики зберігають свою дієвість.

Синтезування окреслених методологічних засобів показує, що вивчення сучасного наукового дискурсу неможливе окремо в методологічному чи соціокультурному аспектах; воно вимагає їх узгодження та взаємодоповняльності. Обрана нами методологічна система дозволила дослідити дискурс як науковий термін, поняття та загальнокультурний феномен. На основі цього була обґрунтована думка про те, що осмислення науки як виду дискурсу потребує тлумачення її як складової соціокультурної системи інформаційного суспільства, яка безпосередньо пов’язана з інноваційними виробництвом, освітою, інформаційно-комунікативними мережами й іншими соціальними практиками.

Поряд з цим у ході дисертаційного дослідження автор застосовує такі принципи: *сходження від абстрактного до конкретного* (в роботі здійснюється перехід від дискурсу як об’єкта наукового дослідження до осмислення наукового дискурсу як феномена культури та домінуючої складової соціокультурної системи інформаційного суспільства), *єдності історичного й логічного, взаємозв’язку і взаємозалежності* (науковий дискурс розглядається крізь призму поєднання змістовного та формально-логічного аналізу; методологічний та соціокультурний аспекти дослідження розглядаються як пов’язані та

комплементарні), *об'єктивності* (автор визнає глобальний, незалежний від волі людини характер змін, що спостерігаються в науці на даному етапі цивілізаційного розвитку; зокрема, при дослідженні трансформацій методології науки і наукової діяльності та визначені її статусу автор зважає на процеси інформаційної глобалізації, технологізації, технократизму).

Розв'язання поставлених у дисертаційній роботі завдань вимагає також залучення низки *загальнонаукових методів*. Так, при уточненні змісту терміна „дискурс” та його подальшій експлікації застосовується метод *контекстуально-лінгвістичного аналізу*. Залучення даного методу обумовлене тим, що окрім синтаксису і семантики, формування дискурсу, зокрема наукового, залежить від прагматики відповідної системи висловлювань. На думку Т. ван Дейка, це дозволяє репрезентувати дискурс як своєрідну семантичну єдність, яка передбачає зв'язність і цілісну оформленість [63, с. 259-336]. Вчений переконаний, що саме цілісність дискурсу гарантує зв'язність відповідного йому тексту.

Така нетрадиційна позиція призвела до розлому, неузгодженості між методологією лінгвістики і новим об'єктом її дослідження. Виявилось, що нова структура (дискурс) не допускає однозначного логічного опису й вимагає неklasичних прийомів для повного розгортання її змісту. Однак усвідомлення цього факту прийшло не відразу. Намагаючись обійти його, вчені ввели ще одну характеристику тексту, а саме, – правильність його побудови. Розмежування цих властивостей дозволило Х. Ізенбергу виокремити предмет лінгвістики тексту, і дало право розглядати дискурс як специфічне наукове явище.

Основними критеріями, яким мав задовольняти потенційний об'єкт, повинні бути здатності до: 1) порозуміння (здійснення мовної комунікації в соціальному і предметному контексті); 2) продукування текстів; 3) декомпонування тексту і виокремлення з нього композиційного плану; 4) здійснення комунікації за допомогою текстів у соціальному і предметному контекстах [86, с. 43]. З вищевикладеного стає зрозумілим, що для теорій лінгвістичного і філософського структуралізму важливою є не стільки закінченість фрагменту, скільки відповідність правилам побудови, узгодженість, зв'язність його частин, які визначаються у процесі комунікації чи конвенційно.

Так, представники дискурс-аналізу наполягають на тому, що зв'язність визначається не лише на локальному (лінгвістичному), а й на глобальному (соціокультурному) рівнях. Утім, якщо локальну зв'язність встановлюють у термінах відношень між пропорціями, вираженими сусідніми реченнями, то глобальна – характеризує дискурс загалом. Це дозволило визначити його як складну єдність мовної форми, значення і дії, яка найкращим чином характеризується за допомогою комунікативного акту [64, с. 121-122].

Такий підхід заклав передумови формування специфічної методологічної бази, яка дозволила представити дискурс як предмет окремого наукового дослідження, перейти від терміна до поняття. Розтлумачене в соціокультурному контексті поняття дискурсу мало усунути будь-яку вузько-комунікативну концепцію мови, замістивши її теорією інтердискурсу, в якій тексти вже не є простими інструментами для вивчення подій, а самі є подіями. Тому ми вважаємо, що визначення терміна „*науковий дискурс*” повинно спиратись на методологію дискурс-аналізу, яка дає змогу відійти від розуміння дискурсу винятково як сукупності мовленнєвих одиниць, відмежувати його від тексту.

В 80-х роках ХХ ст. між ученими розгортається дискусія щодо *протиставлення тексту і дискурсу*, що відобразилось на розмежуванні об'єктів досліджень лінгвістики тексту та дискурс-аналізу. Не останню роль у цьому процесі відіграли зростаючі запити філософського структуралізму й постмодернізму, а також математизація і

комп'ютеризація наукового знання, впровадження та швидке поширення електронних засобів зв'язку, поява нових методів обробки й аналізу наукової інформації, трансформування інноваційної складової науки та інше.

В сучасній лінгвістиці та філософському постструктуралізмі співвідношення між цими напрямками досліджень, а, відповідно, й ставлення до дискурсу переглядається. На наш погляд, тут доречно виділити такі дві позиції. *Перший підхід*, який переважно обстоюють філологи, полягає в тому, що ці сфери наукового пізнання в принципі тотожні, оскільки мають спільне поле дослідження – мову та мовленнєву комунікацію. Будь-які спроби їх диференціації не мають під собою реальної методологічної основи і практичної потреби. Так, відомий російський вчений Н.Д. Арутюнова відмічає, що термін „аналіз дискурсу” в 1952 р. був використаний З. Харрісом, який намагався долучити до зв'язного тексту соціокультурну ситуацію. Пізніше таке розуміння дискурсу почало асоціюватися з терміном „лінгвістика тексту” [21, с. 136-137]. Зі свого боку, М.Л. Макаров підвищений інтерес соціальних дисциплін до мовного аналізу характеризує як „дискурсивний переворот” [134, с. 87], що розширює міждисциплінарну роль лінгвістики. Тому існує нагальна потреба в розмежуванні понять, які історично не завжди диференціювалися, зокрема, „текст”, „слово”, „висловлення”, „мова”, „мовлення”. Наприклад, протиставлення дискурсу й тексту має орієнтуватися на такі опозиції: функціональність – структурність, процес – продукт, динамічність – статичність, актуальність – віртуальність тощо.

Другий підхід розглядає дискурс-аналіз і лінгвістику тексту як два різні напрямки пізнання, кожен з яких має чітко визначене поле дослідження, які не перетинаються між собою. Наприклад, О.С. Кубрякова схиляється до думки, що дискурс є ширшим поняттям, аніж текст. Тому введення нового терміна „викликане не просто модою і не тільки змістом слова дискурс... Воно було пов'язане з потребою у створенні такого нового концепту, який би поєднав існуючі в неявному вигляді уявлення в єдиний гештальт” [119, с. 524]. У такому вимірі дискурс постає як спосіб інтерпретації різних форм буття людини, адже він актуалізуватиметься по мірі свого надходження до адресата. Іншими словами, дискурс може бути прийнятим, усвідомленим тільки у випадку його „тут-і-тепер буття” (М. Гайдеггер). Це означає, що теорію дискурсу варто застосовувати не тільки для вирішення лінгвістичних проблем, а й до аналізу процесів створення та передачі нових знань, що дозволяє поставити *питання про класифікацію дискурсів*, яка вже буде звернена не на тексти, а на особливі ментальні світи.

Втім, незважаючи на деякі розбіжності, ми не схильні вважати названі підходи антагоністичними. На наш погляд, вони базуються на різних філософських основах, а тому є комплементарними. Так, якщо лінгвістика тексту ґрунтується на засадах лінгвістичного і філософського структуралізму, то дискурс-аналіз охоплює новітні досягнення постструктуралізму та постмодернізму. Враховуючи це, приходимо до висновку, що визначаючи термін „науковий дискурс”, необхідно дотримуватися філософських положень структуралізму, користуватися методологією міждисциплінарних досліджень, принципами доповняльності, когерентності, відповідності.

Отже, застосування методу контекстуально-лінгвістичного аналізу дозволило виявити глибинні шари змісту поняття „дискурс”, що відбивається на розширенні меж дискурсивної практики, на основі якої формується науковий дискурс. Більш *поверхові підходи, які не спираються на результати лінгвістичних досліджень, не адаптують їх до специфіки об'єкта конкретного дослідження, на наше переконання, не дозволять якісно*

переосмислити методологічні та соціокультурні зрушення, які вимагають осмислити науку як науковий дискурс.

На цій основі вдалося також виявити існуючі підходи до класифікації дискурсів та виділити дискурси сфер суспільної діяльності (науковий, релігійний, правовий, моральний, політичний). Спираючись на теоретичне знання та комунікаційні технології, які є основою інновацій, науковий дискурс в інформаційному суспільстві займає провідне місце, пронизуючи інші види дискурсів.

Зважаючи на багатоманітність підходів до означення сутності інформаційного суспільства, вважаємо за потрібне скористатися також методом *структурно-генетичного аналізу і синтезу*. Як відомо, західні соціологи (Д. Белл, Е. Тоффлер, М. Кастельс та інші), осмислюючи сутність та наслідки інформатизації суспільства, переважно зверталися до аналізу змін соціальної стратифікації, форм ведення економічної та політичної діяльності. При застосуванні до науки таке тлумачення інформаційного суспільства дозволяє відобразити лише її соціокультурне оточення. Трансформації методології науки і наукової діяльності при цьому залишаються поза увагою. Застосування вказаного методу, розширеного принципами доповняльності й герменевтики дало змогу поєднати кібернетичні та соціально-філософські теорії нового цивілізаційного етапу, встановити його суттєві компоненти, виділити тенденції розвитку.

Вивчення генезису й структури наукового дискурсу, як і аналіз співвідношення традицій та інновацій, неможливе без використання *історичного методу*, який дозволив розглянути предмет дослідження з точки зору історії його виникнення, параметрів та етапів становлення. Поза цим, названі загальнонаукові методи залучалися й для обґрунтування положення про те, що науковий дискурс є стрижнем інформаційного суспільства.

Окреслені вище методи, методологічні підходи та принципи в подальшому будуть конкретизовані при розв'язанні завдань дисертаційного дослідження, що сприятиме досягненню поставленої мети.